

HİCRİ ÜÇÜNCÜ ASIRDA SÜNNET / HADİSLERİN TASNİFİ

TASNİF ÇEŞİTLERİ

Hicri birinci asrın sonlarına doğru tedvin edilen hadisler daha sonraki yıllarda tasnif edilmiştir. Bir araya toplanmış yazılı vesikalar râvileri ve konularına göre iki türlü tasnif edilmiştir. Râvilerine göre tasnif edilen eserler “ale’r-ricâl”; konularına göre tasnif edilen eserler ise “ale’l-ebvâb” olarak isimlendirilmektedir. Bu iki tasnif türüne göre değişik isimlerle anılan rivâyet mahsülleri meydana getirilmiştir.¹ Tasnif fâaliyeti hicri 3. asrın sonlarına kadar olgunlaşmış ve en meşhur temel hadis kaynaklarının çoğunluğu bu dönemde ortaya çıkmıştır. Hicri üçüncü asır bu özelliğinden dolayı hadis tarihinin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Tasnif faaliyeti hicri beşinci asrın ortalarına kadar sürmüştür.² Sonraki asırlarda otaya çıkmakla birlikte diğer bir tasnif metodu “ale’l-ahru” olarak isimlendirdiğimiz hadislerin ilk kelimelerini oluşturan harflere göre sıralandığı tasnif metodudur.

A) Ale’r-Ricâl Tasnif

Rivâyetlerin râvî isimlerinin altında sıralandığı tasnif türüdür. Bu metotla yazılan eserlerde hadisler, konularına bakılmaksızın rivâyet edenin ismine göre bir arada toplanır. Ale’r-Ricâl tasnif türünde eserler ya sahâbî isimlerine göre ya da musannifin hocalarına göre tertip edilmiştir. Sahâbî ismi esas alınmak üzere hadislerin bir arada verildiği hadis kitaplarına “müsned”; sahâbî râvî ya da müellifin hocası olan râvilerin harf sırasına konularak rivâyet edildiği hadislerin kitaplara ise “mu’cem” adı verilmektedir.³

Râvî isimlerinin tespitinde ve sıralanmasında herhangi bir metot ya da musannifler arasında ortak bir usul bulunmamaktadır. Bununla birlikte özellikle sahabe isimlerine göre hadislerin toplanması yaygındır. İsimlerin kitaplarda sıralanmasında her musannif kendisine göre bazı ilke ve usuller belirlemiştir.⁴ Ale’r-Ricâl sistemle yazılan Müsned türünün iki önemli müellifi Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî ve Ahmed b. Hanbel eserlerine aşere-i mübeşşereden ilk halife Hz. Ebûbekir’in Musned’i ile başlamışlardır.

Hadis tarihinde ale’r-ricâl tasnif sistemi, ale’l-ebvâb tasnif sisteminin önce uygulandığı söylenebilir. Nitekim belirli bir sahâbîye ait hadislerin bir kitapçıkta toplanması, bu türün ilk örneklerini oluşturmaktadır.⁵

Ale’r-ricâl tasnif sistemi, hadis metinlerini olduğu gibi korumak, ricâle ait rivâyetleri bir arada tesbit ve hüküm istinbâtı için bir araya toplamak maksadından kaynaklanmaktadır.

Ale’r-ricâl tasnif sisteminin bir takım kullanım zorlukları bulunmaktadır. Şayet müsnedler için hangi sahabiden mu’cemler için hangi râviden rivâyet edildiği bilinmiyorsa bir hadisin bu sisteme göre tasnif edilen eserlerden bulunması uzun bir uğraş gerektirir. Öte yandan bu sistemde hadisler sıhhat gözetilmeden tasnif edildikleri için sahih olan hadisle olmayanı ayırmak uzmanı olmayan kimseler için zordur.⁶ Belki de bu sebeplerden dolayı ale’r-ricâl tasnif metodu ilk asırlardan sonraki dönemlerde pek kullanılmamış, ale’l-ebvâb sistem daha fazla tercih edilmiştir.

Ale’r-ricâl sisteme sahip bir başka tür de sahâbî isimlerine göre rivâyetlerin baş taraflarının verildiği “Etrâf” kitaplarıdır.

¹ Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.61, *Hadis Usûlü*, s.61.

² Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.127.

³ Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.21.

⁴ Özpınar, Ömer, *Hadis El Kitabı*, s.325.

⁵ Özpınar, Ömer, *A.g.e.*, s.326.

⁶ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.13-14. Bu eserler için düzenlenen fihristler bulunmaktadır. Bu fihristler yardımıyla hadislere ulaşabilmek kolaylaşmaktadır. Ya da Modern hadis arama yöntemlerinden yararlanarak Müsnedlerden istifade edilmesi gerekir. Bkz. Hatiboğlu, İbrahim, “Müsned” mad., *DİA*, XXXII/100.0

1. Müsnedler

Hadis edebiyatında hadislerin konu ve muhtevasına bakılmaksızın, sahih ve zayıf oluşlarına bakılmaksızın sadece isnâdında yer alan sahâbî isimlerine göre tasnif edilen eserlere “müsned” denir.⁷ Müsnedlerin bazıları alfabetik, bazıları sahâbenin faziletlerine, İslâm’a giriş sırasına göre tanzim edilmiş, bazıları ise sahâbenin mensup olduğu kabile ve şehirlere göre sıralanmıştır.⁸

Bir sahâbînin Hz.Peygamber’den rivâyet ettiği bütün hadisler ya bir müsnedin tamamını ya da geniş kapsamlı müsned eserlerin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bazı sahâbîlerin veya sonraki dönemlerde yaşayan kimselerin rivâyetlerinin vefatlarından sonra onların adına tasnif edildiği eserler de “müsned” olarak isimlendirilmektedir. *Musnedu Âişe*, *Musnedu Ebûbekri’s-Sıddîk*, *Musnedu Ebû Hanîfe* isimli eserler bunların örneklerindedir.⁹

Müsned türü eserlerde genellikle merfû hadisler yer almaktadır, mevkuf ve maktu’ rivâyetler yok denecek kadar azdır.¹⁰

En tanınmış müsnedler şunlardır:

Ebû Dâvûd et-Tayâlisi’nin (öl. 204/819) Musned’i

Musned türünde ilk hadis tasnifini Tayâlisi yapmıştır. el-Musned isimli eseri altı ana bölümde 281 Sahâbî’nin rivâyetlerini ihtivâ etmektedir. Eserde 2767 hadis yer almaktadır. Ölümünden sonra onun adına te’lif edilmiştir.¹¹ Eser bizlere Yunus b. Habîb’in yaptığı nakillerle ulaşmıştır.¹²

el-Humeydî’nin (öl. 219/834) Musned’i

Mekkeli ilk musned musannifidir. İmâm Buhârî’nin hocasıdır. *el-Musned* isimli eseri en meşhur ve günümüze ulaşan tek eseridir. Eser, Hz. Ebûbekr’in rivâyetleriyle başlamakta ve 11 cüzden oluşmaktadır. Toplam 179 sahâbîye ait olan rivâyetlerin büyük bir bölümü merfû, çok az kısmı sahâbî ve tâbî sözüdür. Eserde 1300 rivâyet derlenmiştir.¹³

Ahmed b. Hanbel’in (öl. 241/855) Musnedi

Müsned denilince ilk akla gelen eser Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’idir. Ahmed b. Hanbel’in 700.000 hadis arasından seçerek meydana getirdiği eser 904 sahâbînin rivâyetlerini ihtivâ etmektedir. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i elde mevcut müsned türünün en geniş örneğidir.¹⁴ Eserde sahâbî râvîler İslâm’daki faziletlerine, kabilelerine ve yerleşim bölgelerine göre sıralanmıştır. İslâm giriş tarihleri esas alınmak üzere önce aşer-i mübeşşerenin, ardından Ehl-i beyt, Hâşimoğulları, Mekkeli, Medinelî, Kûfe’li, Basralı, Suriyelî sahâbîlerin, eserin sonunda ümmethâtu’l-mu’minîn ile diğer kadın sahâbîlerin rivâyetleri ayrı bölümler halinde sıralanmıştır. Eserde Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullah ile Abdullah’ın talebesi Ebûbekr el-Kâtîr’in ekledikleri hadisler de vardır. Ahmed b. Hanbel, kendisine göre hüccet durumundaki hadisleri almıştır. Ancak eserde sahih ve hadislerin yanında zayıf hadisler hatta mevzû hadisler de bulunmaktadır.¹⁵

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. 904 sahâbîden rivâeytte bulunulmuştur.
2. 18 grup sahâbenin müsnedini içermektedir.
3. Tekrarlı 26.363, tekrarsız, 9339 hadis içermektedir.

⁷ Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s.115; Hatiboğlu, İbrahim, “Musned” mad., *DİA*, XXXII/99-100.

⁸ Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.116; Kandemir, M. Yaşar, “Hadis” mad., *DİA*, XV/48; Hatiboğlu, İbrahim, “Musned” mad., *DİA*, XXXII/99.

⁹ Kandemir, M. Yaşar, “Hadis” mad., *DİA*, XV/48.

¹⁰ Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.140.

¹¹ Kandemir, M. Yaşar, “Hadis” mad., *DİA*, XV/48.

¹² Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.199; Kandemir, M. Yaşar, “el-Müsned” mad., *DİA*, XXXII/103.

¹³ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.32.

¹⁴ Kandemir, M. Yaşar, “el-Müsned” mad., *DİA*, XXXII/104.

¹⁵ Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.141.

4. Sıhhat bakımından hadis kitaplarının ikinci derecesindedir.

5. Elimizdeki Müsned nüshaları, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın rivâyet ettiği nüshaların el-Kâtî tarafından yapılan rivâyetlerdir.¹⁶

6. Eserdeki hadisler incelendiğinde şu tertibe göre düzenlendiği görülür. Önce adalet ve zabtı tam olan râvîlerin hadislerine yer verilir. Daha sonra yalancılık ithamına maruz kalmamış, sika olmakla birlikte mestur râvîlerin rivâyetleri gelir.

7. Hemmâm İbn Münebbih, Amr İbni'l-Âs, Semûre b. Cündeb ve Ebû Seleme'ye ait Sahîfeler ya tamamı ya da bir kısmı *el-Müsned*'de yer almıştır.¹⁷

Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'i es-Sâ'atî tarafından ale'l-ebvâb tarzına dönüştürülmüş, *el-Fethu'r-Rabbânî* adında musannef haline getirmiş ve *Bulûğu'l-Emânî* adında bir şerh yazılmıştır.

Ebû Ya'lâ el-Mavsili'nin (öl. 307/919) Musned'i

İçlerinde makbul hadislerin bulunduğu kaynaklardan biri olmakla beraber sahâbe adlarına göre düzenlenen müsnedlerde hadisler sahih, zayıf ayırımı yapılmaksızın bir araya getirildiği için gerekli araştırmalar yapılmadan bu hadislerle ihticâc edilemez. Müsnedlerin ihticâca (delil getirmeye) en elverişli olanı Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'idir. Zira Ahmed b. Hanbel, kendi ölçülerine göre makbul rivâyetleri toplamayı ve yalancılıkla tanınmayan râvîlerden hadis nakletmeyi esas almıştır.¹⁸

Hadis litaratüründe yüzden fazla *Müsned* eser bulunmaktadır.¹⁹ Biz burada en önemlilerine yer verdik.

2. Mu'cemler

Râvî adlarına göre tertip edilen kitap türlerinden birisi de mu'cemlerdir. Mu'cemler ya müsnedler gibi sahâbe adına veya mu'cemi tasnif eden muhaddisin hocalarının adına yahut râvîlerin şehirlerine, kabilelerine göre kısaca sahabe şuyûh ve beldelere göre alfabetik olarak düzenlenen eserlerdir.²⁰ Bu türün ilk örneklerinden birisi Ebû Ya'lâ el-Mevsili'nin, Muhammed ismini taşıyan 330 kadar hocasından birer hadis ihtivâ eden *el-Mu'cem* isimli eseridir.

Mu'cem türü kitaplarda bulunan hadisler konularına ya da başka bir usule göre değil, kitap yazarının hocalarını (şeyh) ismine göre sıralanmıştır. Bu yüzden konusu veya baş tarafı bilinen bir hadisi mu'cem türü kitaplarda bulmak oldukça zordur.²¹ Bu yüzden bu kitaplar için yazılan fihristlere ya da modern hadis bulmak yöntemlerine müracaat edilmesi gerekmektedir.

Mu'cem türünün en tanınmış eserleri Taberânî'nin üç *Mu'cem*'idir.

Taberânî, 260 yılında Akka'da doğmuştur. Erken yaşta hadis öğrenmeye başlamış ve hadis hafızı olmuştur. Kendisi zeki ve güvenilir kabul edildiği halde eserlerindeki münker ve mevzu hadis sayısı oldukça fazladır.²²

1. Taberânî'nin (öl. 360/791) el-Mu'cemu's-Sağîr

Taberânî bu eserinde 1000 kadar hocasından duyduğu birer –nadiren de ikişer- hadisi kaydetmiştir. Eserin son kısımlarında birden fazla isnâdla hadisler zikretmiştir. Eserde toplam 1198 hadis yer almaktadır.²³

2. Taberânî'nin (öl. 360/791) el-Mu'cemu'l-Evsat

Müellif, 9485 rivâyeti ihtivâ eden bu eserinde şeyhlerinin adlarını alfabetik olarak sıraya

¹⁶ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.289-290.

¹⁷ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.201.

¹⁸ Hatiboğlu, İbrahim, "Musned" mad., *DİA*, XXXII/99-100.

¹⁹ Uğur, Mücteba, *A.g.e.*, s.198-208.

²⁰ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.40; Hatiboğlu, İbrahim, "Mu'cem" mad., *DİA*, XXX/345.; Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/48.

²¹ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.183.

²² Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.141.

²³ Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/49; Tartı, Nevzat, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usûlü*, s.141; Hatiboğlu, İbrahim, "Mu'cem" mad., *DİA*, XXX/346.

koymuş ve her birinden duyduğu nâdir hadisleri isimlerinin altında zikretmiştir. Eserde yer alan Taberânî'nin hocalarının (şeyh) sayısı 2000'e yakındır. Çoğunlukla şeyhlerinin garîb ve nâdir rivâyetlerine yer vermiştir.²⁴ Eserde oldukça zayıf hadisler yer almaktadır.²⁵

3. Taberânî'nin (öl. 360/791) el-Mu'cemu'l-Kebîr

Tâberânî'nin mu'cemlerinin en kapsamlı olanıdır. Eserde aşere-i mübeşşereden başlamak üzere isimleri alfabetik olarak sıralanan sahâbîlerin 25.000 kadar rivâyeti yer almaktadır. Taberânî, Ebû Hureyre'nin rivâyetlerini bu eserine almayarak onları ayrı bir kitapta toplamıştır.²⁶

Taberânî'nin rivâyetlerinin umûmî vasfı zayıf olmalarıdır. Nitekim sahihlikte Buhârî ne kadar itibar kazandı ise onun eserleri de o oranda zayıf kabul edilir.²⁷ Dehlevî'nin taksimine göre üçüncü tabakada yer alır.²⁸ Nureddin el-Heysemî, ziyade hadislerinin sıhhat durumu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

3. Cüzler

“Cüzü'l-Hadis”, “Eczâu'l-Hadîs” ve “el-Eczâu'l-Hadîsiyye” isimleriyle anılan hadis cüzlerinin önemli bir kısmı ale'r-ricâl tasnif sisteminin kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Hadis ilminde cüz, daha çok belli bir kişiden gelen hadisleri toplamak maksadıyla tertip edilen çoğu küçük çapta kitaplara denir. Cüzler bir sahâbînin veya daha sonraki nesilden bir kimsenin rivâyet ettiği hadisleri veya belli bir konuya dair rivâyetleri ihtivâ ederler.²⁹ Belli bir konudaki veya muayyen sayıdaki hadisleri yahut bir hadisin bütün rivâyet tariklerini toplayan birkaç sahifelik hadis kitapçıklarına da cüz adı verilmiştir. Hadis tedvininin ilk zamanlarında hadislerin yazıldığı defterlere de sahife veya cüz ismi verilmiştir.³⁰

Belli bir kişiden gelen hadis cüzlerine Süheyl b. Ebî Sâlih'in babası vasıtasıyla Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği 40 hadis ihtivâ eden cüzü ve Mâlik b. Enes'in âli rivâyetlerini bir araya getiren Hişâm b. Ammâr'ın (öl. 241/859) Cüz' fîhi Ahvâli Ahâdîsi Mâlik adlı eseri örnek olarak zikredilebilir. Mücteba Uğur, Hadis İlimleri Edebiyatı isimli eserinde 275 adet hadis cüzü tespit etmiştir.³¹

B) Ale'l-Ebvâb Tasnif

Hadislerin konularına göre tasnif edildiği eser türleri olarak nitelendirebileceğimiz ale'l-ebvâb tasnif, câmî, sünen ve musannef türü eserlerde görülmektedir. Bu sistemde hadisler konularına göre bir taksim ve tasnife tabi tutulur. Temas ettikleri mevzulara göre ait oldukları bölümlerde hadislere yer vermek, elbette hadisleri değerlendirmek ve sistemli bir şekilde onlardan istifade edebilmek bakımından ale'r-ricâl tasnifi türünden daha elverişlidir. Bu usulle yazılmış eserlerin genel olarak aldıkları isim ise “musannef”tir. Hadis kitapları hangi isimle anılırsa anılsın yazılış usûlü açısından bu iki sistemden birine dâhildir.³²

1. Câmiler

Sözlükte “toplayan” “bir araya getiren” anlamına gelen “câmi” kelimesi, hadis ilminde, dinle ilgili meselelerin tamamını, hadislerde ele alınan bütün meseleleri kapsadığı düşünülen ve genellikle bâblara göre düzenlenen bir hadis tasnif türüdür.³³

Hız. Peygamber'in çeşitli konulardaki hadislerinin bir araya getirildiği câmi türü eserler her birine “kitâb” adı verilen şu sekiz ana konuyu ihtivâ etmektedir:

²⁴ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.350; Kandemir, M. Yaşar, “Hadis” mad., *DİA*, XV/49.

²⁵ Hatiboğlu, İbrahim, “Mu'cem” mad., *DİA*, XXX/345-346.

²⁶ Hatiboğlu, İbrahim, “Mu'cem” mad., *DİA*, XXX/345-; Kandemir, M. Yaşar, “Hadis” mad., *DİA*, XV/49.

²⁷ Görmez, Mehmet, “Taberânî” mad., *DİA*, XXXIX/310-312.

²⁸ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.350.

²⁹ Kandemir, M. Yaşar, “Hadis” mad., *DİA*, XV/48.

³⁰ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.51; Kandemir, M. Yaşar, “Cüz” mad., *DİA*, VIII/147-148.

³¹ Kandemir, M. Yaşar, “Cüz” mad., *DİA*, VIII/147; Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.52-67.

³² Çakan, İsmail Lütfî, *Anahatlarıyla Hadis*, s.117.

³³ Kandemir, M. Yaşar, “Hadis”, mad., *DİA*, XV/49.

1. *İmân-Akâid*: İmân, tevhîd, i'tisâm gibi inanç konularıyla ilgili konular
2. *Ahkâm-Sunen*: İbadet ve muâmelât ile ilgili konular
3. *Rikâk-Zühd*: İmân ve ibâdet duygularının güçlenmesi, dünyaya karşı tutum, ahlâk ve nefis terbiyesi ile ilgili konular
4. *Âdâb-Et-ime-Eşribe*: Yeme-içme ve günlük hayatta herkesin normal olarak diğer işlerde uyulacak islâmî usul ve kaideler
5. *Tefsir, Tarih ve Siyer*: Kur'ân-ı Kerim tefsiri, kâinatın yaratılışından Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanına gelinceye kadar gelmiş geçmiş peygamberler ve insan toplulukları, nihayet Allah resulünün hayatı ve onun zamanında geçen olaylar, devletler arası ilişkiler, savaş-barış, meğâzî, cihâd ve cihâdla ilgili konular
6. *Şemâil*: Hz. Peygamber'in özellikleri, günlük yaşantısı ve üstün ahlâkî meziyetleri
7. *Fiten ve Melâhim*: Hz. Peygamber'in ebedî hayata göç etmesinden sonra ve Kıyamete yakın meydana gelecek olaylar
8. *Menâkib ve Mesâlib*: Hz. Peygamber, diğer peygamberler ve sahâbilerin yaşayış ve davranışları, üstünlükleri, menkıbeleri³⁴

Câmilerin muhtevâsını oluşturan sekiz ana konu, özel olarak tasnif edilen câmî türü eserler kaleme alınmadan önce müstakil çalışmalara konu olmaktadır.³⁵ Hicrî ikinci asır ve sonrasında bazı hadis eserlerinde yukarıda sıralanan sekiz ana konunun sadece birine ait hadisleri bir araya getirilmiştir. Yukarıda sıralanan sekiz ana konunun tamamının yer aldığı câmiler hicrî II (VIII) yüzyıldan itibaren tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu türün ilk örneği Ma'mer b. Râşid'in (öl. 153/770) *el-Câmî*'dir. Bu eseri talebesi Abdurrezâk es-San'ânî *el-Musannef* adlı eserinin sonuna eklemiştir.

Yukarıda yer verdiğimiz sekiz ana konudaki hadislerin tümünü ihtiva eden câmî türü hadis kitaplarının sahih özelliğini taşıyanlarına *el-Câmiu's-Sahih* ismi verilmiştir. Bu tabir özellikle Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'leri için kullanılmıştır. Câmî türünün en meşhur eserleri bu iki eserin yanı sıra Tirmizî'nin yine aynı isme sahip *el-Câmiu's-Sahih*'idir. Tirmizî'nin eseri muhtevâsı itibariyle câmî'dir. Ancak genellikle sünenler arasında sayılmaktadır. Biz onun muhtevâsını dikkate alarak câmiler atında tanıtmaya çalışacağız.

a. el-Buhârî'nin (öl. 256/870): el-Câmiu's-Sahih'i

Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî 194/810 yılında Buhâra'da doğmuştur. Künyesi, Ebû Abdillâh'tır. On yaşlarında iken hadise karşı dersin bir ilgi duymuş, hadis ezberlemeye başlamıştır. Memleketindeki hocalardan ders aldıktan sonra o dönemin belli başlı ilim merkezleri olan Şam, Basra, Hicaz, Kufe, Bağdat ve Mısır'ı gezmiş ve oralardaki muhaddislerden hadis tahsil etmiştir. Ders aldığı hocalarının sayısı bini bulmuştur. Buhara yakınlarındaki Hartenk'te 256/870 yılında vefat etmiştir.³⁶ En önemli eseri hadis tarihinde pek müstensa bir yere ve öneme sahip olan *el-Câmiu's-Sahih*'idir.

İslâm âlimlerinin genel kanaatine göre en sahih hadis eseri Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'idir. Buhârî'nin eserinin tam adı *el-Câmiu'l-musnedu's-sahihu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahu aleyhi ve sellem ve sunenihi ve eyyâmihî*'dir. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*'i hocası İshâk b. Râhûye'nin (öl. 238/852) temennisi üzerine yazmaya başlamış, eserinde yer verdiği hadisleri 600 bin hadis arasından seçmiş ve eseri 16 yılda tamamlamıştır.³⁷

Hadis tasnifinin bu önemli eserinin belli başlı özelliklerini maddeler halinde özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. *el-Câmiu's-Sahih*'te 97 bölüm (Kitâb), 3730 bâb, tekrarlı 7008, tekrarsız 2362 hadis yer alır.
2. Bâb başlıkları Buhârî'nin fikhını gösterir. Buhârî, hadisleri nasıl anladığını bâb

³⁴ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.41.

³⁵ Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", mad., *DİA*, XV/49.

³⁶ Çakan, İsmail Lüfti, *Anahatlarıyla Hadis*, s.119-120.

³⁷ A'zamî, Mustafa, *Dirâsât fi'l-Hadisi'n-Nebevî*, II/595; Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmiu's-Sahih", *DİA*, VII/114; Çakan, İsmail Lüfti, *Hadis Edebiyatı*, s.54; Sandıkçı, Kemal, *Buhârî Üzerine Çalışmalar*, s.13.

başlıklarına yansıtmıştır. Bu yüzden “fıkhü'l-Buhârî fi terâcimihi/Buhârî'nin fıkhı bâb başlıklarındadır” denir.

3. Hadis kitaplarının en sahihi kabul edilir

4. 1341 muallak hadis vardır. Buhârî bunları fıkhî görüş mahiyetinde senedlerini hafzederek çoğunlukla bâb başlıklarında kullanmıştır.

5. Meşhûr râvîleri, en-Nesevî (öl. 290), en-Neseî (öl. 295), el-Bezdevî (öl. 329), Firebrî (öl. 320) ve el-Mehâmîlî'dir.³⁸

6. Buhârî, bir hadisi eserinin birçok yerinde zikredebilmiştir. Çünkü bir hadis birden fazla mana ve ahkâm içerebilir.

7. Buhârî'nin, bir hadisi farklı yerlerde zikrettiği zaman aynı isnâdı nakletmeyip, o hadisin başka bir isnâdını farklı lafızlarla kaydetmesi önemli özelliklerindedir. Buhârî, bu şekilde hadisin birçok râvî tarafından rivâyet edildiğini ve rivâyetin sağlam olduğunu göstermeye çalışmış, hadisin farklı isnâd ve lafızlarını göstermek istemiştir.

8. Buhârî, hadisleri taktî' yaparak nakleder. Yani bir hadisin konuyu ilgilendirdiği kadarını zikretme uygulamasına sıkça başvurur.

9. Bir hadisin manasını değiştirmeyecek ufak lafız farklılıklarını göstermeye çalışmaz

10. “Ahberenâ” ve “haddesenâ” rivâyet sigaları arasında fark görmediği için hocalarının hadisleri hangi sigayla aldığını kaydetmez.

11. Buhârî, hadislerin sahih olmasında ek şartlar gözetmiş, “an” ile nakledilen rivâyetlerde râvîlerin birbirleriyle görüştüğünün (likâ) tespit edilmesine önem vermiştir.³⁹

Buhârî telif edildiğinden günümüze kadar pek çok yönleriyle birçok çalışmaya konu olmuştur. Hatta Buhârî üzerine yapılan çalışmalar müstakil araştırmalara konu olabilmıştır. Biz burada Buhârî üzerine yazılan önemli şerhleri zikretmek istiyoruz. Buhârî'nin meşhur şerhleri, Hattâbî'nin *A'lâmu'l-Hadis*'i, Kirmânî'nin *el-Kevâkibu'd-Derârî*'si, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si, Bedruddîn el-Aynî'nin *Umdetu'l-Kârî*'si ve Kastallânî'nin *İrşâdu's-Sârî*'sidir.

b. Muslim'in (öl. 261/875): el-Câmiu's-Sahîh'i

Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Nişabur'ludur. Künyesi Ebu'l-Huseyn, lakabı asâkiru'd-dîn'dir. Meşhur bir arab kabilesi olan Kuşeyr'e mensuptur. 202, 204 ve 206 olmak üzere üç ayrı doğum tarihi zikredilmektedir. Muslim de Buhârî gibi bütün hayatını hadise adamıştır. Birçok ilim merkezlerini dolaşmış, devrinin belli başlı hadis bilginlerinden dersler almıştır. Hocaları arasında İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Mesleme, Harmele b. Yahyâ gibi çağının büyük hadisçileri bulunmaktadır. Kendisinden de Tirmizî, Ebû Hâtim er-Râzî gibi imamlar hadis rivâyet etmişlerdir.⁴⁰

Eserlerinin en meşhuru Kütüb-i Sitte'nin ikincisi olan el-Câmiu's-Sahîh'dir. Bu eserinin belli başlı özellikleri şunlardır:

1. İmâm Muslim'in “Bu el-Musnedu's-Sahîh'i 300.000 hadisten tasnif ettim” dediği eser, mükerrerleriyle birlikte 5362, tekrarsız, 2846 rivâyet içermektedir.

2. Eserde 54 bölüm (Kitâb), 1332 bâb yer almaktadır

3. Bâb başlıkları İmâm Nevevî tarafından konulmuştur. Bu yönüyle Buhârî'nin *Sahîh*'inden ayrılmaktadır.

4. Ta'liklerin sayısı Buhârî'ye göre oldukça azdır. Eserde 17 ta'lik vardır.

5. Sıhhat bakımından birinci derece hadis kitaplarındandır.

6. Çeşitli metinlerle gelen bir metnin değişen kısımlarına (ç) işareti konulmuştur.

7. Eserin başındaki mukaddime kısmı ilk hadis usulü çalışmalarından biridir.

8. Aynı konudaki rivâyetlerin değişik lafızlarını, tariklerini, zayıf ve kuvvetli rivâyetleri sıhhat derecelerine göre alt alta koymuştur.

³⁸ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.306.

³⁹ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.148-149.

⁴⁰ Çakan, İsmail Lüftü, *Anahatlarıyla Hadis*, s.119-120.

9. Aynı konudaki hadisleri bir arada vermektedir.⁴¹

el-Câmiu's-Sahih üzerine bir çok şerh yazılmıştır. İmâm Nevevî otuza yakın şerhinin olduğunu söyler. Bu şerhlerden en yaygın olanları şunlardır: Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) *İkmâlu'l-Mul'im bi Fevâidi Muslim'i*, Kurtubî'nin (öl. 656/1258) *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhisi Kitâbi Muslim'i*, Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin (öl. 676/1277) *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi'l-Muslim İbni'l-Haccâc'ı*.

* *Sahîhayn Mukayesesi*:

Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri diğer hadis kitapları arasında en güvenilir hadis kitapları olarak kabul edilmekle birlikte, âlimlerin çoğunluğu Buhârî'nin kitabını Muslim'in kitabına tercih etmiştir. Sahih-i Buhârî'nin Sahih-i Muslim'e takdim olunuşunun sebepleri şunlardır:

1. Buhârî, ricâli seçme ve araştırma hususunda daha titizdir.
2. Buhârî, an'nae halinde bile hadisin muttasıl olmasını ve râvînin bir kere de olsa rivâyet ettiği kimseyi görmüş olmasını (likâ) şart koşmuştur. Muslim ise muâsır almayı yeterli görmüştür.
3. Buhârî'nin tenkit edilen hadislerinin sayısı, Muslim'in tenkide uğrayan hadislerinin sayısından daha azdır.
4. Buhârî, çeşitli ilimlerde ve hadis ilminde derece bakımından Muslim'den daha yüksek seviyededir.
5. Buhârî, tenkide uğrayan râvîlerden hadis nakletmekte tek kaldığı kimselerden fazla hadis nakletmemiş ve onlardan sadece birisinin nüshasını nakletmiştir. Bu nüsha, İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivâyet ettiği nüshadır. Halbuki Muslim, tenkide uğrayan pek çok râvînin nüshasını nakletmiştir.
6. Buhârî'nin râvîlerinin adâlet ve zabt yönü Muslim'in Sahih'inden daha üstündür.
7. En az tenkide uğrayan hadis kitabı Buhârî'nin Sahih'idir.⁴²

c. Tirmizî'nin (öl. 279/892): el-Câmiu's-Sahîh'i

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre 209'da Tirmiz'de doğmuştur. O da devrinin öteki âlimleri gibi Arabistan, İran ve Horasan'daki ilim merkezlerini dolaşmış, ilim yolculukları yapmıştır. Buhârî, Muslim ve Ebû Dâvûd gibi hadis üstatlarıyla görüşmüş onlara arkadaşlık etmiştir. Tirmizî 279 yılında Tirmiz'de vefât etmiştir.⁴³

Tirmizî'nin en önemi eseri el-Câmiu's-Sahîh'idir. O eserini fıkıh bâblarına göre tasnif etmiş ve her hadisin bulunduğu yerde zayıflık yönünü beyan etmekle beraber, sahih, hasen ve zayıf hadislerin derecesini belirtmek suretiyle eserini telif etmiştir. Sahâbe, Tâbiün ve fakihlerin görüşlerini ilgili hadisin sonuna ilave etmiştir.⁴⁴

İçinde yer alan hadisler sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üç grupta toplanır. Her hadisi zikrettikten sonra o hadisin hangi gruptan olduğunu "bu hadis sahihtir", "bu hadis hasendir" gibi sözlerle belirtir. Zayıf olan hadislerin zayıflık sebeplerini belirtir. Tirmizî'yi diğer müelliflerden ayıran bir özellik, bazı hadislerin derecesine işaret ederken, sahih, hasen ve garîb kavramlarını çeşitli şekillerde birleştirerek hiç kimsenin kullanmadığı bazı tabirlere yer vermesidir. Mesela "bu hadis hasen-sahihtir", "bu hadis hasen-garîbtir", "bu hadis hasen-sahih-garîbtir" tabirlerini sıklıkla kullanmıştır.⁴⁵ Tirmizî'nin bu tabirlerinin ne anlama geldiği hasen hadis bölümünde açıklanmıştır.

Tirmizî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin yukarıda zikrettiklerimizin dışında diğer bazı özellikleri şunlardır:

1. Eserde 46 bölüm (Kitâb), 2496 bâb, tekrarlı 3891, tekrarsız 3367 hadis yer almaktadır.
2. Sıhhat bakımından hadis kitaplarının ikinci derecesine aittir.
3. Hadislerin güvenilirlik derecelerini belirtmiştir.

⁴¹ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.306.

⁴² Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.316-317.

⁴³ Çakan, İsmail Lüfti, *Anahatlarıyla Hadis*, s.126.

⁴⁴ Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, s.277-278.

⁴⁵ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.248.

4. Hasen hadis tabirini ilk defa kullanan muhaddistir.
5. Tertibi mükemmel, tekrarı çok azdır. Hadislerin sıhhat durumlarını bilhassa illetlerini açıkları
6. Râvileri hakkında bilgi verir.
7. Fıkıhçıların hadislerden çıkardığı sonuçlara değinir.
8. Mezheplerin görüşlerine yer verir.
9. Eserde mevkuf ve maktû' hadisler genel olarak merfû hadisleri değerlendirmek için verilmiştir.
10. Tirmizî, bir başlık altında hadisleri naklettikten sonra o konuda başka hangi sahâbilerin rivâyetleri olduğunu "bu bâbta şu sahâbilerin hadisleri var" diyerek belirtmektedir. Tirmizî'nin bu şekilde kaydettiği sahâbî sayısı 433 olup, işâret edilen toplam hadis sayısı 3881'dir.⁴⁶

Şerhlerinin sayısı çok fazla değildir. Esere yazılan üç önemli şerh Ebûbekr el-Arabî'nin (öl. 543/1148) *Âridatu'l-Ahvezi fî Şerhi Sahîhi't-Tirmizî'si*, Keşmirî'nin (öl. 1352/1933) el-Arfu's-Şezî Şerhu Suneni't-Tirmizî'si ve el-Mubârekfûri'nin (öl. 1865/1935) *Tuhfetu'l-Ahvezi bi Şerhi Câmii't-Tirmizî'sidir*.⁴⁷

2. Sünenler

Fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş ahkâm hadislerini içeren kitaplara "sünen" adı verilmiştir. Hadisler II (VIII) yüzyılın ilk yarısından itibaren tedvin edilmeye başlanmış, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren belli konularda eserler kaleme alınmış, ahkâma dair hadislerin fıkıh kitaplarındaki tertibe göre derlenmesiyle de sünenler ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Sünenler, taharetten vasiyete kadar bütün fikhî konulara dair hadisleri içeren eserlerdir. Sünenleri şöyle tarif etmek de mümkündür: "*Fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş ahkâm hadislerini muhtevî kitaplara sünen denir.*"⁴⁹

Mekhûl b. Ebû Muslim'in, *Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkıh*'i ile hadisleri ilk defa konularına göre tasnif eden İbn Ebû Arâube'nin, *es-Sünen*'i bu türün ilk örneklerindedir. *Sünenler* genellikle insanların Allah'a karşı kulluk görevleriyle, kendi aralarında birbirlerine karşı insanlık görevlerini düzenleyen hükümleri ihtiva eder. *Sünenler* genellikle imân, ibâdet, muamelât ve ukûbâta dair hadislerden oluşur.⁵⁰ Sünen türü eserlerde genellikle şu konular yer almaktadır: "tahâret, salât, zekât, hac, nikâh, talâk, cihâd, vasiyyet, ferâiz, harâc, cenâiz, yemin ve nezir, buyû, akdiye, eşribe, et'ime, tıb, libâs, fiten, melâhim, hudûd, diyât, sunne, edeb"⁵¹

Sihhat bakımından birinci tabakadaki üç kitabın seviyesine ulaşmamakla beraber derleyicileri güvenilir ve dürüst olarak bilinen ve yazdıkları dönemde büyük kitlelerce hüsnü kabul gören sünenler, Nesâî'nin (öl. 303/915), Ebû Dâvûd'un (öl. 275/888) ve çoğunlukla sünenler arasında anılan Tirmizî'nin (öl. 279/892) *Sünen*'leridir.

Sünen türü eserlerde hasen hadislerin dışında sahih ve zayıf hadisler de bulunmaktadır. Nevevî, sünen türü eserlerde sahih, hasen, zayıf ve münker rivâyetlerin olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden sünenlerdeki bütün hadislerin sahih olduğunu söylemeye imkân yoktur. Bu eserlerde hem sahih, hem hasen, hem zayıf hatta çok az da olsa uydurma haberlerin varlığı bir gerçektir. Nitekim Ebû Dâvûd, zayıflığını belirterek yer verdiği bâbta sahih hadisin yokluğu gerekçesiyle, Tirmizî, fukâhâdan herhangi birinin amel etmiş olmasını nazarı dikkate alarak, Nesâî ise terkinde hadisçilerin ittifak etmemiş olması esasına dayanarak zayıf hadis rivâyet etmişlerdir.⁵²

Sünen denilince, öncelikle Kütüb-i Sitte'ye dâhil sünenler akla gelmektedir.⁵³ Hicri ikinci asırda ve üçüncü asırda yazılan sünenlere göre daha meşhur olanlar hicri üçüncü asırda

⁴⁶ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.176-177.

⁴⁷ Çakan, İsmail Lütfi, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII/131.

⁴⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Sünen" mad., *DİA*, XXXVIII/141.

⁴⁹ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.81.

⁵⁰ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.81.

⁵¹ Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.341-342.

⁵² Bağcı, H. Musa, *A.g.e.*, s.342.

⁵³ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.81.

yazılan sünenlerdir. Bunlar da Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî ve Tirmizi'nin *Sünen*'leridir. Bunlara "Sünen-i Eba'a" da denilmiştir. Bu dört sünen müellifine "ashab-ı Sünen" denilmektedir.⁵⁴

Tirmizi'nin *Sünen* olarak da bilinen eserine biz Câmilerde yer vermiştik. Şimdi söz konusu üç *Sünen*'i temel özellikleri ile tanıtmaya çalışacağız.

a. Ebû Dâvûd'un (öl. 275/888) Sünen'i

Ebû Dâvûd'un tam adı, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî'dir. Ebû Dâvûd, hicrî 202 yılında doğmuş, ilk tahsilinden sonra Nişabur, Horasan, Küfe, Arabistan, Mezopotamya, İran Suriye ve Mısır'a ilim yolculuklarında bulunmuş, 275/888 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁵⁵ Birçok eseri arasında en önemlisi ahkâm hadisleri tasnif ettiği *Sünen*'idir.

Ebû Dâvûd, kendi türü içinde daha çok ahkâma dair hadisleri ihtivâ eden es-Sünen'i tanıtmak üzere Mekkelilere yazdığı Mektupta kitabına sadece ahkâm hadisleri aldığını, zühde ve faziletli amellere dair rivâyetlere yer vermediğini belirtmiştir. Eserde sahih hadislerin yanı sıra zayıf rivâyetler de bulunmaktadır.⁵⁶ Ebû Dâvûd eserine "*Sahih, ona yakın ve benzer hadisleri zikrettim. Şâyet aşırı derecede bir zayıflık varsa onu belirttim*" demek suretiyle bunu bizzat kendisi belirtmiştir.⁵⁷ Ancak o, muhaddislerin ittifakla terkettikleri herhangi bir hadisi yani metrûku'l-hadis râvîden alınma bir hadisi kitabına almamıştır.⁵⁸

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde *Sahihayn*'da yer alan hadisler ile isnâdı "ceyyid" sağlam olan, şâz ve illetten uzak olan hadislerin yanında hafıza noksanlığı sebebiyle isnâdı zayıf kabul edilen, râvîsinin zaafı çok açık olan ve kendisinde şiddetli hata olan rivâyetler de vardır. *Sünen*'de 103 tane mürsel, 198 tane munkatî', 1000 civârında muallak rivâyetin bulunduğu tespit edilmiştir. Ebû Dâvûd, bir isnâd için mu'dal değerlendirmesi yapmaktadır.⁵⁹

Nüshalara ve çeşitli baskılarında değişmekle birlikte Ebû Dâvûd eserinde 4800 hadis yer aldığını belirtmiştir. Matbû nüshalarda ise 5274 hadis yer almaktadır. Bu farklılığın nüshalardan ya da aynı hadisin bölünerek iki hadis sayılmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.⁶⁰ Ebû Dâvûd'un bu hadisleri 500.000 hadis arasından 20 yılda seçtiği nakledilmektedir. Ebû Dâvûd eserini takdim ederken Müslümanların dini hayatı için dört hadisin yeterli olduğunu söylemiştir.⁶¹

Ebû Dâvûd kitabını bitirdikten sonra Ahmed b. Hanbel'e arzettiği, onun da bu eseri beğendiği belirtilmektedir.⁶²

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. *Sünen*, 40 bölüm (Kitâb), 1889 bâb, tekrarlı 4590, tekrarsız 3784 hadisten oluşmaktadır. Ancak Ebû Dâvûd'un kendi ifadesine göre 4800 hadis vardır.
2. Sünen sıhhat bakımından ikinci derecedeki kitaplar arasındadır.
3. Hiç sülâsi rivâyeti yoktur
4. Fıkıhçıların rağbet ettiği bir kitap olarak bilinmektedir.⁶³
5. Kitabın muhtasar bir eser olması amaçlanmıştır
6. Ebû Dâvûd hadislerin fikhına eğilmiş, bâbların altında konuya en yakın hadisleri zikretmek suretiyle *Sünen*'in kullanımını kolaylaştırmıştır.
7. *Sünen*'in bazı bâb başlıklarında müellif o konu hakkındaki fikhî hükmü belirtir.

⁵⁴ Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.363.

⁵⁵ Çakan, İsmail Lütüfî, *Anahatlarıyla Hadis*, s.124.

⁵⁶ Kandemir, M. Yaşar, "Sünen" mad., *DİA*, XXXVIII/142.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebû Dâvûd İlä Ehli Mekke*, (Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ), s.26.

⁵⁸ Çakan, İsmail Lütüfî, *Hadis Edebiyatı*, s.89.

⁵⁹ Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i*, s.392-398.

⁶⁰ Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, s.214.

⁶¹ Bu dört hadis, "*Ameller niyetlere göredir*", "*Boş, gereksiz şeyleri terketmesi, kişinin olgun mü'min olduğunu gösterir*", "*Kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe kişi kâmil mü'min olamaz*", "*Helâl belli, haram bellidir. Aralarında şüpheli bazı işler de vardır.*" hadisleridir.

⁶² Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.195.

⁶³ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.331.

8. Ebû Dâvûd bir hadisi iki kişiden rivâyet ettiğinde lafız farklılıklarını zikretmeye veya lafzın hangi râviye ait olduğunu belirtmeye çalışır.

9. Ebû Dâvûd, hadisleri naklettikten sonra gerekli gördüğü yerlerde râvilerin isimleri, memleketleri ve tabakaları hakkında bilgiler verir. Râvî etrafında şekillenen olaylardan bahseder, cerh-ta'dil ifadelerini nakleder.

10. Müellif, isnâd ve metne ait çeşitli değerlendirmelerde bulunur. Bazı yerlerde de “amel bu şekilde değil” diyerek söz konusu hadisle amel edilmediğini söylemiştir.⁶⁴

11. Ebû Dâvûd zayıf hadislerin kusurlarını göstermiş, sahih olarak bildiği hadisler için herhangi bir açıklama yapmamıştır.

12. Uzun hadisler sadece ilgili kısımlarıyla verilmiştir.⁶⁵

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i zaman içinde bütün mezhep imamlarınca okutulmuştur. Hattâbî'nin (öl. 388/998) *Meâlimu's-Sünen*'inden başlamak üzere değerli şerhler yazılmıştır. Diğer önemli şerhleri Azîmâbâdî'nin (öl.1329/1911) *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*'u, Sübki'nin (öl. 1352/1933) *el-Menhelu'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*'u, Sehârenfûrî'nin (öl. 1346/1927) *Bezlu'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*'u ve Bedruddîn el-Aynî'nin (öl. 855/1451) *Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*'udur.

b. Nesâî'nin (öl. 303/915) Sünen'i

Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, 214 yılında Horasan yakınlarındaki Nesâ'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Belh, Irak, Şam ve Mısır'ı gezmiş oralarındaki hocalardan hadis tahsil etmiştir. Nesâî, devrinin en güvenilir hadisçisi kabul edilmiş, daha ziyade en küçük rivâyet farklılıklarını da gösterecek şekilde tertib ettiği kitabını (es-Sunenu'l-Kübrâ) istek üzerine yine kendisi özetlemiş ve tamamen sahih olarak kabul ettiği hadisleri ihtivâ eden yeni eserine *el-Müctebâ* adını vermiştir.⁶⁶

Nesâî'nin Kütüb-i Sitte'den sayılan ve sünen adıyla ittifakla kabul edilmiş olan işte bu *Müctebâ* veya *es-Sunenu's-Suğrâ* diye bilinen kitabıdır. *el-Müctebâ* yerine bazen *el-Müctenâ* ismi de kullanılmaktadır.

Müctebâ'nın temel özellikleri şöyledir:

1. Hadislerin tariklerini bir araya getirmeye önem vermiştir. Bu yönüyle Muslim'e benzetilir. Nesâî bu yöntemiyle çoğu kere, isnâd veya metindeki kusurları göstermeyi amaçlar veya bir râviden nakledilen farklı metinler arasında doğrusunu tespit etmeye çalışır.

2. Nesâî, ibâdet ve ahkâm ile ilgili bahislerde genel olarak diğer kitaplarda rastlanmayan “kitâbu'l-Umerâ”, “Kitâbu'r-Rukbâ” ve “Kitâbu'l-Hayl” gibi konulara yer verir.

3. Nesâî, bir kitabın içinde fikhî hükme kaynaklık eden fûru' konuları ilgilendiren birçok hadise yer verir. Bu yüzden o bir hadisi birçok kez tekrar etmiştir. Örneğin niyet hadisi on altı yerde tekrar edilmiştir. Az da olsa eserinde fakihlerin görüşlerini nakletmiştir.⁶⁷

4. Nesâî, râvileri kritik etmekte oldukça titizdir. Hadisleri kitabına alırken bu titizliği göstermiştir.

5. Hadisleri hiç kısaltmadan tekrar ederek küçük kelime farklarını tespit etmektedir.⁶⁸

Sünen'deki hadisler sıhhat dereceleri bakımından üç kısma ayrılmıştır. Bunlar; *Sahihayn*'da bulunanlar, Nesâî'nin kendi şartlarına göre sahih olanlar ve kusurunu açıklamak için zikrettiği hadislerdir.⁶⁹ Nesâî'nin Sünen'i diğer Sünenlerle kıyaslandığında en az zayıf hadis içeren eser kabul edilmiştir. Ancak içindeki bütün hadislerin sahih olduğu görüşü, kitapta illetli sayılan hadislerin bulunması nedeniyle kabul edilmemiştir.⁷⁰ Suyûtî'nin naklettiğine göre o, Nesâî'nin *Sünen*'inde yer alıp da İbnu'l-Cevzi'nin mevzu hükmünü verdiği hadisler arasında 10 tanesini incelemiş onların mevzu olmadığını belirtmiştir.

⁶⁴ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.196-197.

⁶⁵ Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.125.

⁶⁶ Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.125.

⁶⁷ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.210.

⁶⁸ Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, s.125.

⁶⁹ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.212.

⁷⁰ Kuzudişli, Bekir, *A.g.e.*, s.213.

c. İbn Mâce'nin (öl. 273/886) Sünen'i

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Abdillâh İbn Mâce el-Kazvîni 209'da Kazvin'de doğmuştur. İbn Mâce de devrinin ulemâsı gibi, zamanın ilim merkezlerine uzun süren seyahatler yapmış birçok eser yazmıştır. En meşhur eseri *Sünen*'dir.⁷¹

İbn Mâce'nin *Sünen*'i, tertibi, tekrardan uzak ve kısa oluşu yönleriyle değerli görülmüş, Zamanının büyük hadisçisi Ebû Zur'â'ya göre içinde 30 kadar zayıf hadis bulunmaktadır. Daha sonra bazı muhaddisler tarafından içerisinde bazı kişiler, kabileler ve şehirlerin faziletleriyle ilgili uydurma hadisler bulunduğu ileri sürülmüştür.⁷² İbn Mâce hadiste hâfız-sadûk ve geniş bir ilme sahip olmasına rağmen kitabındaki münker ve az da olsa uydurma hadisler dolayısıyla Sünenlerin değerine gölge düşürmüştür.⁷³

İbn Mâce'nin *Sünen*'i Kütüb-i Sitte'nin ihtilaflı olan tek kitabıdır. Bazı âlimler İmâm Mâlik'in Muvatta'ını, diğer bazı âlimler ise Dârimî'nin *Sünen*'ini Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak kabul etmişlerdir. Çoğunluk ise İbn Mâce'nin *Sünen*'ini altıncı kitap olarak benimsemiştir.⁷⁴

İbn Mâce'nin Sünen'inin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Eserde 37 bölüm (Kitâb), 1515 bâb, 4332 tekrarlı, 3978 tekrarsız hadis yer almaktadır.
2. Tekrardan uzak oluşu ve terkibi bakımından övülmüştür.
3. Sülâsî rivâyetler vardır.
4. Sıhhat bakımından ikinci derecede bir hadis kitabıdır.⁷⁵
5. Kütüb-i Hamse'ye birçok zevâidi vardır. Yani onların zikretmediği hadisleri eserinde zikretmiştir.
6. Kitap fikhî açıdan birçok önemli bilgi içerir ve fikhî konular bâb başlıklarında güzel bir şekilde yansıtılır. Böylece aranan fikhî bir mesele kolaylıkla bulunabilir.
7. İbn Mâce, bir bâbda varsa sahih hadislerle başlamakta, sonra daha düşük mertebedeki hadisleri zikretmektedir. Şayet sahih yoksa hasen hadislerle başlamakta, o da bulunmuyorsa zayıf hadis zikretmektedir. Ancak bu yerlerde bunun aksinin gerçekleştiği görülmektedir.
8. İbn Mâce'nin bazen hadisleri tenkit ettiği, garip kelimeleri izah ettiği veya râvînin durumunu açıkladığı görülür.⁷⁶

İbn Mâce'nin *Sünen*'ine yazılan meşhur şerhler, Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *Misbâhu'z-Zücâce alâ Suneni İbn Mâce'si*, Sindî'nin (öl. 1138/1726) *Kifâyetu'l-Hâce fi Şerhi İbn Mâce'si* ve Dehlevî'nin *İncâhu'l-Hâce'sidir*.

Kütüb-i Sütte'de yer alan *Sünen*'ler dışında büyük kabul görmüş ilk sünenler arasında yer alan Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'i, Hz. Peygamber'in ahkâma dair hadisleri yanında sahâbe devrindeki günlük hayatın çeşitli meseleleri hakkında diğer kaynaklarda yer alamayan bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

Dârimî'nin *el-Musned* olarak da adlandırılan ve bir hadisi ihtivâ ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrarlaması sebebiyle *Sahîh-i Buhârî*'yi andıran *es-Sünen*'i, önemli sünenler arasındadır. Dârimî'nin *Sünen*'i bazı âlimler tarafından Mürsel ve mevkuf rivâyetler yer almakla birlikte şâz ve münker rivâyetlerin daha az bulunduğu ayrıca eserde âli rivâyetlerin yer aldığı gerekçesiyle İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak kabul edilmiştir.⁷⁷

Sünen'ler arasında Dârekutnî'nin *es-Sünen*'i de anılmalıdır. Eserde ahkâmla ilgili sahih, hasen, zayıf, hatta mevzû sayılan rivâyetler bir araya getirmiştir. Müellif bu rivâyetlerin bir kısmının sağlamlık derecesini belirtmekle beraber çoğu hakkında görüş bildirmemiştir. Eserde 5687 kadar merfû, mevkuf ve maktû' riâyet yer almaktadır.⁷⁸

⁷¹ Çakan, İsmail Lütüfî, *A.g.e.*, s.129.

⁷² Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi H. İlk Üç Asır*, s.282; Çakan, İsmail Lütüfî, *Anahatlarıyla Hadis*, s.130.

⁷³ Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.342.

⁷⁴ Çakan, İsmail Lütüfî, *A.g.e.*, s.130.

⁷⁵ Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.327.

⁷⁶ Kuzudişli, Bekir, *Hadis Tarihi*, s.218.

⁷⁷ Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/50-51.

⁷⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Sünen" mad., *DİA*, XXXVIII/142.

Sünen türünü önemli ve hacimli eserlerinden birisi de Beyhaki'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ'sıdır*. Beyhaki'nin bu eserinde muhtelif mezheb imamlarının görüşleri de yer almaktadır. Müellif esere giriş mahiyetinde *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen'i* yazmıştır.⁷⁹ Şafii fikhî esas alınarak tertip edilen eser diğer hadis kitaplarında bulunmayan pek çok hadisi, sahâbe ve tâbiîn sözlerini ihtivâ etmektedir.⁸⁰

3) Musannefler

Sınıflandırmak, tasnif etmek, konularına göre tertip etmek manalarına gelen “musannef” hadis ıstılahında “fikhî bir hüküm taşıyan merfû', mevkûf ve maktû' hadisleri fikhî konularına göre sınıflandırarak yazılan hadis kitabı” anlamına gelir.⁸¹ Musannef terimi daha geniş anlamda kitab ve bab başlığı esasına göre hazırlanmış telif türünü ifade etmektedir. Bu anlamda yani hadislerin tasnif edilmesi işine işaret etmek üzere câmî, sünen ve muvatta'lar da birer musanneftirler. Ancak hadis ıstılahı ve hadis edebiyatında “musannef” denilince yukarıda tanımını verdiğimiz, “muvatta'” ve “musannef” ismini taşıyan eserlerin oluşturduğu tasnif türü anlaşılır.

Hadislerin bâblara göre tasnif grubunun bir çeşidini oluşturan musannefler esas itibariyle içerikleri bakımından sünen türü eserlere benzemektedir. Ancak musannefler câmî denilen eserler gibi her konudaki hadisleri ihtivâ etmeseler de sünenlerden farklı olarak câmîlerde yer alan konulardan bazılarıyla ilgili hadislere de yer vermişlerdir.⁸² Nitekim musanneflerde hukûkî içerikli hadisler dışında, biyografi, tarih, zühd ve ahlâka dair rivâyetler de musanneflerin bölümlerini teşkile eder.⁸³ Bu yüzden içerdiği konular itibariyle musannefleri, sünenler ile câmîler arasında değerlendirmek mümkündür.⁸⁴

Musanneflerin sünenlerden önemli bir farkı bu eserlerde sahabe ve tâbiun sözleri ve fiilleriyle ilgili haberlere (mevkûf-maktû') çokça yer verilmesidir. Bunun yanında bu eserlerde muallak ve mürsel rivâyet de yer almaktadır.⁸⁵

Musannef türü eserlerin ilk örneklerinden birisi güvenilir rivâyetleri ihtivâ etmesi sebebiyle Buhârî ve Muslim'in Sahih'leri ile birlikte anılan⁸⁶ Mâlik b. Enes'in (öl. 179/795) *el-Muvatta'* adlı eseridir.⁸⁷ Musannef türünün diğer meşhur iki eseri ise Abdurrezzâk b. Hemmân'ın (öl. 211/827) *el-Musannefi* ile Ebûbekir İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *el-Musennefi*dir.

a. İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) ve el-Muvatta'ı

İsimleri farklı olsa da başta İmâm Mâlik'in telif etmiş olduğu *el-Muvatta'* ile diğer Muvatta'lar musannef türü eserlerdir. Uygulamaya yönelik ve çok kullanılan rivâyetlerden oluşması sebebiyle bu isimle anılmış olmaları muhtemel görülmektedir.⁸⁸ Çünkü muvatta' “gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılabilir, üzerinde fikir birliği edilen kitap” anlamına gelmektedir.⁸⁹

Günümüze ulaşan en önemli hadis eserlerinden birisi olan İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'*ıdır. Mâlikî mezhebinin imamı olan Mâlik b. Enes (öl. 179/795), hadis ilminde mü'minlerin emiri (emirü'l-mu'minin fi'l-hadis) olarak kabul edilir. İmâm Mâlik'in bu eserinin önceleri 10.000 (veya 4000) hadis ihtivâ ettiği, her yıl yeniden ele alıp ihtisâr ederek bugünkü haline getirdiği ve bu çalışmasının kırk yıl sürdüğü belirtilmektedir. *el-Muvatta'* nüshaları arasındaki hadis sayısı ve tertip farklılığı onu rivâyet edenlerden değil bizzat musannifin esere sürekli

⁷⁹ Kandemir, M. Yaşar, “Hadis” mad., *DİA*, XV/50-51.

⁸⁰ Kandemir, M. Yaşar, “Sünen” mad., *DİA*, XXXVIII/142.

⁸¹ Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları, Sözlüğü*, s.221; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, s.306.

⁸² Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.254; Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.333.

⁸³ Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.333.

⁸⁴ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.212.

⁸⁵ Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.333.

⁸⁶ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-Envâr Alâ Sihâhi'l-Âsâr*, I/5.

⁸⁷ Kandemir, M. Yaşar, “Hadis” mad., *DİA*, XV/49.

⁸⁸ Nazlıgöl, Habil, *Hadis El Kitabı*, s.510.

⁸⁹ Kandemir, M. Yaşar, “el-Muvatta'” mad., *DİA*, XXXI/416.

müdahalesi sebebiyle meydana gelmiştir.⁹⁰

Muvatta' hadisleri genellikle "haddesenî Yahyâ an Mâlik an..." şeklinde başlamaktadır. Yahyâ, Muvatta'nın en meşhur râvîsi olan Yahyâ b. Yahyâ'dır. "Haddesenî" diyen de Yahyâ'nın oğlu Ubeydullah'tır (öl. 278(891). *el-Muvatta*'nın 16 nüshası ve râvîsi bilinmektedir.⁹¹ Mutlak olarak Muvatta' denildiği zaman Yahyâ b. Yahyâ'nın rivâyet ettiği nüsha anlaşılacaktır.⁹²

Muvatta' bazı âlimlere göre hadis kitabı olmaktan çok fıkıh mecmuasıdır. Bunun sebebi ise altımış bir ana bölümden (kitâb) meydana gelen eserde 600 mûsned, 222 mürsel, 613 mevkûf ve 285 maktû hadisin yer almasıdır. Eserde toplam 1720 hadis yer almaktadır. Bu rakamlar çeşitli Muvatta' nüshalarına göre değişebilmektedir. Bu tabloya göre İmâm Mâlik'in eseri merfû hadislerin yanı sıra önemli ölçüde sahâbe ve tâbiûnun fetvalarını da içermektedir. İmâm Malik eserinde sahabe ve tâbiûn âsârından sonra kendi reyini de belirtmektedir. Bununla birlikte İmâm Mâlik'in eserini Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını (amelu ehl-i Medîne), sahabe ve tâbiûn fetvalarını toplamak üzere kalem aldığını göz önünde bulundurarak, *el-Muvatta*'ı ahkâm hadislerini toplayan bir hadis mecmuası olarak kabul etmek isabetli olur.⁹³

Ebû Ca'fer Mansûr -ve daha sonra Mehdî Billâh ve Hârûnurreşîd'in- *el-Muvatta*'nın nüshalarını çoğaltıp ülkenin her yanına göndermek ve hukuki uygulamalarda esas alınmasını sağlamak istediğini söylemesi üzerine İmâm Mâlik'in bunu doğru bulmadığı, İslâm toplumlarına dağılmış olan sahâbenin Hz. Peygamber'den öğrendikleri farklı uygulamaları rivâyet ettiklerini ve oralarda bunların esas alındığını belirterek halifeyi bu düşüncesinden vazgeçirdiği belirtilmektedir.⁹⁴

İmâm Şâfiî bu eseri yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra en sahih kitab olarak tanımlamıştır. Kâdî İyâz, *Sahihayn* ve *Muvatta*'daki hadisler konusunda ümmetin icmâ ettiğini söylemiştir.⁹⁵ *el-Muvatta*'yı *Kütüb-i Sitte* içerisinde sayanlar da olmuştur.⁹⁶ Muvatta'da bulunan hadislerin önemli bir kısmı Buhârî ve Muslim'in Sahihleri ile *Kütüb-i Sitte*'nin diğer eserlerinde yer almıştır.⁹⁷

İmâm Mâlik'in "beleşânî" ve "ani's-sikâti" ifadeleriyle rivâyet ettiği hadislerin tamamının 61 olduğu 4'ü hariç ötekilerin başka tariklerden mûsned olarak rivâyet edildiği İbn Abdilber tarafından tespit edilmiştir. Bu dört hadisin de mevsûl olduğu İbnu's-Salah tarafından gösterilmiş ise de bazı âlimler buna itiraz etmişlerdir.⁹⁸

Mâlikî âlimleri *el-Muvatta*'ı, Buhârî ve Muslim'in eserlerinden üstün tutmaktadırlar. Bazı âlimler onu *Sahihayn*'la aynı tabakada kabul etmiş, hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu ise içerisinde mürsel ve munkatı rivâyetler bulunduğu için *Sahihayn*'dan alt derecede saymışlardır.⁹⁹

b. Abdurrezâk'ın (öl. 211/827) el-Musannefi

Sunenlere göre büyük oranda mevkûf ve maktu haberleri ihtivâ etmesiyle öne çıkan musannef türünün günümüze ulaşan önemli örneklerinden birisi Abdurrezâk'ın Musannefi'dir. Eserin tama adı *Musannef fi'l-Hadîs* olup 11 cilt halinde neşredilmiştir. Eserin son cildinde Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmî*'i yer almaktadır.

Eser otuzbir bölümden meydana gelmektedir. Birinci baskısına göre eserde 2133 bâb yer almaktadır. Bâblarda hadislerin tertibi konusunda özellikle takip edilen bir metot görülmemekte, merfû, mevkûf ve maktu' haberler her bâbın başında, ortasında ve sonunda dağınık olarak bulunabilmektedir.¹⁰⁰

⁹⁰ Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta" mad., *DİA*, XXXI/416.

⁹¹ Dehlevî, Abdulaziz b. Şâh Velîyullah, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, (çev. Ali, Osman Koçkuzu), s.17-64.

⁹² Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.257; Çakan, İsmail Lütî, *Hadis Edebiyatı*, s.47.

⁹³ Çakan, İsmail Lütî, *Anahatlarına Hadis*, s.115.

⁹⁴ Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta" mad., *DİA*, XXXI/416.

⁹⁵ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-Envâr Alâ Sihâhi'l-Âsâr*, I/5.

⁹⁶ Dilek, Mehmet, *Hadis El Kitabı*, s.157; Kandemir, M. Yaşar, "Kütüb-i Sitte" mad., *DİA*, XXVII/6.

⁹⁷ Çakan, İsmail Lütî, *Hadis Edebiyatı*, s.48.

⁹⁸ Çakan, İsmail Lütî, *A.g.e.*, s.48.

⁹⁹ Umeri, Ekrem Ziya, *Hadis Tarihi*, s.30.

¹⁰⁰ Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.335.

Musannef 21033 hadis ihtiva etmektedir. Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'inde yer alan 1650 hadis te bunun içerisinde. Bu hadislerin rivâyeti de Abdurrezzâk vâsıtasıyla olmuştur. Eserin yüzde doksanı tek bir râviye, İshâk b. İbrâhim ed-Deberî'ye ulaşır.

el-Musannef'teki hadislerin büyük çoğunluğu "Abdurrezzâk an...an...an..." şeklinde an'ane özelliğine sahip senetlerle rivâyet edilmiştir. Bazen de ihbâr ve tahdîs özelliği olan senedlerle sevk edilmiş hadislere de rastlanmaktadır.¹⁰¹

Musannef, Kitâbu't-Tahâret ile başlar. Sonra Kitâbu'l-Hayz, Kitâbu's-Salât, Kitâbu'l-Cum'a, Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân, Kitâbu'l-Cenâiz gibi ibadetlerle ilgili bölümler gelir. Ardından Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu ehli'l-Kibleteyn şeklinde muâmelât bahisleriyle devam ederek Ma'mer'in *Kitâbu'l-Câmi'*ine ulaşır. el-Câmi'de "kitâb"lar bulunmayıp 282 adet bâb yer almaktadır.

Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inin temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hadislerin çoğu sülâsi isnâdlıdır
2. Hadis kitaplarının üçüncü tabakasına dâhildir
3. Üzerine yapılmış herhangi bir şerh çalışması şimdilik mevcut değildir.¹⁰²
4. Eserde 4.000 kadarı merfû olmak üzere mevkûf ve maktû' hadislerle müsned, mürsel ve munkatî' rivâyetler de vardır.
5. Eserde münekkitlerin mevzû olduğunu ileri sürdüğü hadis çok azdır.
6. *Musannef*'in muhtevasının büyük bir kısmını yaklaşık 16.000 hadisi Abdurrezzâk'ın hadis tahsilinde önemli yeri olan hocası Ma'mer b. Râşid ile diğer üç önemli hocası İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne'den alınan hadisler oluşturmaktadır.
7. Eserde rivâyetleri bulunan hocalarının çoğu güvenilir hadis âlimleridir.¹⁰³

Abdurrezzâk'ın kendi rivâyetiyle zamanımıza ulaşan ve hadisin kitabeti konusunda tarihi değere sahip olan Hemmâm b. Münebbih'in 138 (139, 136) hadis ihtivâ eden Sahîfe'sinden yalnızca otuz ikisini *Musannef*'ine almıştır.¹⁰⁴

c. Ebûbekir İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) el-Musannef'i

Kütüb-i Sitte'den önce telif edilmiş önemli eserlerden birisi olan İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*i kaynaklarda *es-Sünen fi'l-Fıkh*, *es-Süneni'l-Fıkh ve'l-Hadîs* ve *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr* şeklinde geçmektedir.¹⁰⁵

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* isimli eserinde kendisine ulaşan hadisleri ve bunları açıklayan sahâbe sözleriyle tâbiin fetvâlarını senetleriyle birlikte derlemiş, bunları kitâb ve bâblara göre tasnif etmiştir. Onun amacının hadislerdeki ahkâmı ortaya çıkarmak ve teşri'e hizmet etmek olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hazm bu eseri sahih hadis içeren kaynakları sınıflandırırken dördüncü tabakada yer alan eserler, Şah Veliyullah ed-Dihlevî ise üçüncü tabakada yer alan eserler arasında zikretmiştir.¹⁰⁶

İbn Ebî Şeybe'nin Abdurrezzâk'ın eseriyle aynı özellikleri taşıyan *el-Musannef*i Kemâl Yûsuf el-Hût neşrine göre 37.943 hadis ihtiva etmektedir.¹⁰⁷ Bu rivâyetlerin önemli bir kısmı mükerrer rivâyetlerden oluşmaktadır. İbn Ebî Şeybe eserde yer alan tüm bu rivâyetlerin önemli bir kısmını Şerik b. Abdullah, Abdullah b. Mübârek, Cerîr b. Abdullah, Veki' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi güvenilir hocalarından nakletmiştir.

el-Musannef, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre "Kitâbu't-Tahâret" ile başlayıp, "Kitâbu'l-Ezân ve'l-İkâme", "Kitâbu's-Salavât", "Kitâbu'z-Zekât" şeklinde sıralanmaktadır. Bu tertibiyle Sünen kitaplarına benzeyen eser, "Kitâbu't-Târih", "Kitâbu'z-Zuhd", "Kitâbu'l-Evâil", "Kitâbu'r-Red alâ Ebî Hanîfe", "Kitâbu'l-Cemel" ve "Kitâbu's-Sıffin" gibi bölümleriyle de câmi

¹⁰¹ Çakan, İsmail Lütü, *Hadis Edebiyatı*, s.50.

¹⁰² Karataş, Mustafa, *Hadis Rivâyet Tarihi*, s.295.

¹⁰³ Bağcı, H. Musa, *Hadis El Kitabı*, s.334-335.

¹⁰⁴ Bağcı, H. Musa, *A.g.e.*, s.335.

¹⁰⁵ Efendioğlu, Mehmet, "el-Musannef", mad., *DİA*, XXXI/237.

¹⁰⁶ Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", *DİA*, XXXI/237.

¹⁰⁷ Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/49.

türü hadis kitaplarını andırmaktadır.¹⁰⁸

Eserin baskılarına göre kitâb ve bâblar ile sayıları farklılaşmaktadır. Bazı baskılarda kitâblar bâb şeklinde geçmekte, bölümlerin sıralımışında nüshalar arasındaki farklılıklar da eserin düzeninde ihtilâfa sebep olmaktadır. Eserin Saîd el-Lahhâm tarafından hazırlanan yeni neşrinde 41 kitâb, 5434 bâb bulunmaktadır. Rivâyetlerin dizilişinde belli bir metot gözetilmemiş Abdurrezâk'ın el-Musannef'inde olduğu gibi mefû, mevkûf, ve maktû' hadislerle yer verilmiştir. Eserde zaman zaman mürsel, munkatı' ve mu'dal rivâyetler de görülmekte, ancak kaynaklarda mevzû rivâyet bulunduğuna dair bir iddiaya rastlanmamıştır.¹⁰⁹

Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'leri başta olmak üzere hadis kitaplarının çoğunda ve İslâmî ilimlerin diğer dallarına ait pek çok eserde el-Musannef'ten iktibâs edilmiş rivâyetlere yer verilmiştir. Buhârî'nin İbn Ebî Şeybe'den 30, Müslim'in ise 1540 hadis aldığı belirtilmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin hadis kabul şartlarına dair bilgi bulunmamakla birlikte onun kendisinden hadis aldığı hocasının veya nakilde bulunduğu râvinin güvenilir olmasıyla yetindiği, senedindeki râviler ve senedin durumu hakkında araştırma yapmadığı anlaşılmaktadır.¹¹⁰

Eserde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi Ebû Hanîfe ile ilgili bölümdür. Ebû Hanîfe'nin mezhep metoduna karşı olan İbn Ebî Şeybe, bu konudaki muhalefetini "Kitâbu'r-Red alâ Ebî Hanîfe" isimli başlığı altında ortaya koymuş ve burada Ebû Hanîfe'nin 124 meselede Hz. Peygamber'den gelen hadislerle muhâlefet ettiğini ispat etmek amacıyla 485 rivâyet nakletmiştir. Onun bu tespit ve iddialarına Abdulkâdir el-Kurâşî, Kâsım b. Kutluboğa, M. Zâhid el-Kevserî gibi âlimler reddiyeler yazarak cevap vermişlerdir.¹¹¹

Tasnif Çeşitleri isimli bu bölümde hicri 2, 3 ve 4. asırlarda çeşitli türlere göre tasnif edilen en önemli ve en meşhur hadis eserleri üzerinde durduk. Şüphesiz hadis tasnifi hicri 4. asır ve sonrasında da devam etmiştir. Daha ileri düzey hadis eğitiminde bu eserlerin de bilinmesi gerekmektedir. Biz burada sadece eser türlerini zikretmekle yetineceğiz. Çoğunluğu ale'l-ebvâb sisteme dayanan hadis kitap türleri şunlardır: Ahkâm Kitapları, Müstedrekler, Müstahrecler, Kırk Hadisler, Etrâf Kitapları, Tahrîc Kitapları, Zevâid Kitapları, Fevâid Kitapları, Emâliler, Şemâil Kitapları, Mevzûat Kitapları ve Meşhur (Halk Dilinde Dolaşan Sözcükler) Hadis Kitaplarıdır.¹¹² Tüm bu konulardaki eserlerin büyük bir bölümü hadis tarihinin tasnif dönemi sonrasında telif edilmiş olan eserlerdir.¹¹³

Yukarıda zikrettiğimiz eserler Rivâyetü'l-Hadîs ilminin kapsamına giren eserlerdir. Dirâyetü'l-Hadîs ilminin kapsamında da hadis tasnifine burada özetle işaret etmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda hadis ilmi ve hadis edebiyatında Usûl-i Hadîs, Ricâlu'l-Hadîs, Ricâlu'l-Hadîsin alt kategorilerinden: Sahabe, Sikâ Râviler, Zayıf Râviler, Sika ve Zayıf Râviler, Belli Kitapların Ricâlî, Belli Memleketlerin Ricâlî, Esmâ ve Künâ, Mutelif-Muhtelif, Müttefik-Müteferrik, Müştebih, Mübhemât ve Vefâyât; Cerh ve Ta'dil ilmi, İlelu'l-Hadîs ilmi, Garîbu'l-Hadîs ilmi, Muhtelifü'l-Hadîs ilmi, Muşkilü'l-Hadîs ilmi, Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ilmi ve Şurûhu'l-Hadîs (Hadis Şerhleri) ile ilgili geniş bir literatürün bulunduğunu kaydetmemiz gerekir.¹¹⁴

C. Ale'l-Ahruf Tasnif Sistemi

Hadis tasnifinin özellikle geç dönemlerinde, hadis edebiyatı mahsullerinden daha kolayca yararlanma ihtiyacı müellifleri yeni arayışlara yönlendirmiştir. Alfabetik düzende hadislerin sıralanmasını ifade eden ale'l-ahruf tasnif metoduna göre de önemli hadis eserleri yazılmıştır. Bu eserlerde hadisler hadisin ilk kelimesini oluşturan harflere göre sıralanmaktadır.¹¹⁵

Hadis tasnif metodunun üçüncüsü olarak kabul edilen bu metot aslında önceleri yalnızca

¹⁰⁸ Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", *DİA*, XXXI/237.

¹⁰⁹ Efendioğlu, Mehmet, "el-Musannef", mad., *DİA*, XXXI/237.

¹¹⁰ Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", *DİA*, XXXI/238.

¹¹¹ Efendioğlu, Mehmet, "A.g.m.", *DİA*, XXXI/238.

¹¹² Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/50-54;

¹¹³ Çakan, İsmail, Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.113-149.

¹¹⁴ Kandemir, M. Yaşar, "Hadis" mad., *DİA*, XV/54-63; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.153-283; Ebû Zehv, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler*, (çev. Selman Başaran, M. Ali Sönmez), s.441-515.

¹¹⁵ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.137; Özpinar, Ömer, *Hadis El Kitabı*, s.365-368; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.20; Aydın, Abdullah, *Hadis İstihlâk Sözlüğü*, s.35.

ricâl kitaplarında râvî isimleri sıralanırken uygulanmaktaydı. Hicrî üçüncü asrın ilk ilk yarısında Yahyâ b. Maîn'in Tarih'i ile Buhârî'nin *Târîhu'l-Kebîr*'i¹¹⁶ bu sisteme göre yazılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise râvîlerin sıralamasının haricinde hadislerin tasnifinde de bu metot kullanılmış, hadis rivâyetleri ilk harflerinin alfabetik sırasına göre aktarılarak eserler telif edilmiştir. Bu metotla tasnif edilen hadis eserleri, aranan bir hadisi bulmak için fihrist görevi de görmektedir. Ancak bu metot fazlaca kullanılmadığından söz konusu usulle yazılan kitaplar sık rastlanan eserlerden değildir.¹¹⁷

Ale'l-Ahruf sistemde yazılan bazı hadis eserleri şunlardır:

1. Sâgânî, *Meşâriku'l-Envâr*
2. Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*
3. Gümüşhânevî, *Râmûzu'l-Ahâdis*

Mevzû hadislere ve Meşhûr Hadislere (halk dilinde dolaşan sözler) dair eserlerin birçoğu da hadislerin baş harflerine göre sıralandığı sistemle yazılmıştır. Yani ale'l-ahruf tasnif sistemi kullanılmıştır. Bu şekilde yazılan uydurma hadislerle ilgili eserlerden bazıları şunlardır:

1. İbn Arrâk'ın (963/1556) *Tenzîhu's-Şeria*
2. Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) *Mevzûât, el-Esrâru'l-Merfûa* ve el-Masnu' fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzu
3. Sehâvî, el-Mekâsidu'l-Hasene
4. el-Aclûnî (öl. 1162)¹¹⁸ *Keşfu'l-Hafâ* ve *Muzîlu'l-İlbâs Amme's-tehare mine'l-Ahâdisi Alâ Elsineti'n-Nâs*,

Hadis edebiyatından hadis bulmakta faydalanmak için yazılan miftâh, fihrist ve mu'cem olarak isimlendirilen eserler de alfabetik olarak ale'l-ahruf sisteme göre yazılmıştır.¹¹⁹

---

¹¹⁶ Buhârî bu eserine Hz. Peygamber'e saygının bir gereği olarak Muhammed isimli râvîlerle başlamış, sonrasında alfabetik sistem uygulamıştır.

¹¹⁷ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s.16.

¹¹⁸ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s.142-152.

¹¹⁹ Çakan, İsmail Lütfi, *A.g.e.*, s.215-219.